

Apró közlemények.

Budapest nevéről. Fővárosunk véglegesen csak az 1872. évi XXXVI. t.-cikkel vált egységes egésszé, bár a jobb-balparti részt nemcsak a címerrajzban választja ketté a Duna szalagja, hanem a köztudat még ma is kettőnek érzi. A budapesti ember nem lakik Budapesten, hanem vagy Budán, vagy Pesten; a vidéki pedig nem Budapestre jön vásárolni, hanem Pestre, a Szent István-napi körmenetre azonban okvetlenül Budára rándul föl. A lakosság jellemében is különbség van. A pesti az új világ embere, hajszolódik az üzletben, kergeti a pénzt meg az élvezetet; világ-felfogása könnyelmű és léha; a budai a nyugodt, szemlélődő életet szereti, az újnak mohó vágya nem bántja, ragaszkodik a hagyományhoz s bizonyos maradi büszkeséggel beszél a szeles pestiről. Pest háztengere poros síkon terül el, mely a határon homokos buckákba vész; Buda hegyes-dombos területen van elszórva kertek és ligetek közé s a Vérmezőt kivéve sík helyet keresve sem találni benne.

Pest neve kemencét jelent s először a „pesti rév“ megjelölésben tűnik fel a XII. században; valószínűleg a budai mészégető kemencéktől vette eredetét. A „pesti rév“ körülbelül a mai Erzsébet-híd táján volt s a budai-pilisi hegység völgyeinek közlekedését közvetítette a balparti síksággal. Mindkét ponton a rév mellett keletkezett telepekből nőttek a városok, mégpedig a helyi viszonyok miatt, inkább a pesti részen.

Buda a maga nevét személytől vette, a budai terület tulajdonosától. A személynév a XI–XIII. században nem

ritka s okleveleinkben gyakran előfordul. Az tévedés, amit a hagyomány mond, hogy Attila öccsétől vagy bátyjától kapta volna, mert azt az egykori források Blédá-nak mondják; csak igen későn változik ez a név a város nevével való azonosítással Budára, hogy a városnévnek őst teremtsenek. A mondákban ez nem ritka dolog.

A két város már fejlődése első századaiban bizonyos ellentétet mutat. Buda a királyi, a hivatalos város; Pest a kereskedelem központja; az összeolvadást pedig lehetetlenné tette a Dúnának hatalmas medre, melynek partjait csak ideiglenes hidak és révjárás kötik össze hiányosan. Így a nevek sem olvadtak össze, legfeljebb egymás mellett ejtették őket. A XVIII. század vége felé kezdik a két nevet egyre gyakrabban együtt emlegetni; legtöbbször *Pest-Buda* alakban, de már a Magyar Hirmondó 1784. évfolyamában *Buda-Pest* is előkerül. A közhasználat azonban az előbbi alakot kedvelte; Kisfaludy Károly a Rákosi szántóban ezt mondja: „Pest-Budáról sok nép kijár, Alig érti nyelvünket már“. Németül is *Ofen-Pesth* volt, ha a két várost együtt akarták emlegetni.

A XVIII. század végétől azonban mind erősebbé vált annak az érzete, hogy Magyarországnak földrajzi fekvésében is alkalmasabb központra van szüksége, mint a koronázó Pozsony, melyet pusztai politikai jelentősége nem bírt igazi fővárossá tenni, még az országgyűlések múltó ideje alatt sem; különben is Bécs vonzáskörében élve, a magyarság csak idegen plánta volt benne.

Kármán József az első, aki a már erősen kereskedelmi Pestet jelöli ki alkalmas fővárosnak s a szellemi életet kezdi színtani. Az első kísérletek azonban a német-rác-tót városban nem jártak kellő sikerrel. A reform-kor erős mozgalmai 1820-tól kezdve valóban az ország súlypontját Pestre helyezték és Széchenyi István volt az, aki céltudatosan minden nemzeti erőt és életet központosító főváros megalkotásában fáradozott. Ez a tudat termette többek közt a Lánchidat is, hogy a két városnak az időjárás szeszélyétől mentes kapcsolata legyen. Az ő gondolata volt a két város (s a vele összefüggő kisebb települések) végleges egyesítése is. Ebből következett az egységes név: *Budapest* is.

A *Világ* (1831) lapjain egyre sűrűbben él e névvel; a könyv végén (509. l.) kimondja: „Fővárostok nevét Budapestre kellene változtatni, mely kevés év, sőt hónap múlva oly megszokottan 's könnyen hangzanék mint Bukarest; s így a két város egyesülne, mely most nem legjobb szemmel nézi egymást. Mily haszon áradna ezen egyesülésből, mily virágzó fővárosa lenne Magyarországnak rövid idő múlva! Kivált, ha az Országgyűlés is nem Pozsonyban, nem a határszéleken, s oly távol Erdélytől, hanem az Ország szívében tartatnék”. — Az *Ország szíve* neki kedves szavajárása volt, ide kell minden érnek egybefutnia, innen kell valamennyinek kiindulnia. Néhány lappal utóbb (516.) ismét ezt a gondolatot fejtegeti s evvel végzi: „A két név egybeolvadása Buda és Pest érdekeit s érzéseit egyesítné, s így erősítné”.

Széchenyi gondolatát különösen a tőle sugalmazott *Jelenkor* című hírlap terjesztette s már 1832-ben a *Budapest* név egészen szokottá vált. Szalay Lászlónak, a híres történetírónak, két ifjúkori munkája 1832-ben már Budapest jelzéssel jelent meg. 1839-ben keletkezik a *Budapesti Rajzolatok* című hetilap, 1840-ben a *Budapesti Híradó*, 1848-ban a *Budapesti Divatlap*, 1852-ben a *Buda-*

pesti Hírlap, az önkényuralom hivatalos lapja. A főváros az egész nemzet köztudatában mint *Budapest* élt s az 1872-i XXXVI. t.-c. már csak a kész tény szentesítése volt.

Érdekes, hogy Gyulai Pál mindig csak *Buda-Pest*-et írt a törvény megjelenése után is. Mikor megkérdezték, hogy miért, azt felelte, hogy ez a kis vonás a Lánchidat jelenti; ettől akkor sem tért el, mikor a városnak már több hídja is volt.

Széchenyi maga azonban nem volt e névvel teljesen megelégedve. Először bántotta az összetétel, mely mindig azt mutatja, hogy a főváros két külön részből keletkezett. Ezért sokáig azon tölte a fejét, hogyan lehetne a *Budapest* hangjainak helycseréjével összetélt nem mutató egységes nevet alkotni.

Azután pedig a tagok hangzása s a velük kapcsolatos képzetek miatt szeretett volna mást. Egy időben *Honderű* névre gondolt, melyben benne lett volna a M. T. Akadémia jeligéjének: „Borura derű” eszméje s amely mind tartalma miatt, mint Vörösmarty miatt, ki szerzője volt, kedves volt Széchenyinek. De ezt a nevet 1844-ben egy arisztokratikus hetilap vette fel, melyet mesterkélt finomkodása miatt Széchenyi ki nem állhatott.

A nagy események aztán elterelték figyelmét erről a kérdésről, de döblingi magányában újra visszatér hozzá: „...név kell nekünk a két város számára... Ofen, mily ostoba név, Pest pedig egyenesen infernális. Budapest, Pestofen, nem helyes”. S ekkor tucat-szám új neveket eszel ki: *Bájkert, Udulak, Hünvár, Attilda, Istvándi, Istvánhid, Istvánhely, Sárvár, Porvár, Corvin, Boruda, Derűde*; ironikusan az 1849-i kivégzések miatt: *Magosda, Akaszda, Haynauda, Foresde*; — *Lehelde, Lajosda, Etelvár, Ikermart, Delivár, Kiesd* stb. Ez azonban már hiábavaló töprengés maradt. Az első indítvány volt a legtermészetesebb, rögtön át is ment a közhasználatba és szinte egy század óta meg

is gyökeresedett. Nekünk nem is volna semmi bajunk vele, ha a külföld össze nem tévesztené Bukarest-tel s ez nekünk még ma is (!) kellemetlen.¹

Tolnai Vilmos.

Közigazgatási változások Csonka-Magyarország területén:

Felsőgalla, Tatabánya (Komáromm.); *Izmény, Mucsfa* (Tolna); *Bozsok, Ják, Nárai* (Vas); *Csót, Pápateszér* (Veszprém); *Kiskomárom, Balatonmagyaród* (Zala); *Csolnok* (Esztergom); *Vámosmikola* (Hont); *Etes, Mátranovák* (Nógrád); *Dormánd* (Heves); *Panyola* (Szatmár); *Nyáregyháza, Gátér* határrész Pálmónostora nk. területéből (Pest); továbbá *Gerendás* határrész Békéscsaba r. t. város területéből önálló *nagyközséggé* alakultak át.

*

Kiscigánd és Nagycigánd (Zemplén m.) kisközségek Cigánd néven nagyközséggé egyesültek.

*

Megszűnt községek. Garta kisközség megszűnt és Kapuvár nagyközséggel egyesült (Sopron m.); míg a megszűnt Alsóberkifalu kisközséget Kőrmend (Vas m.) nagyközség kebelezte be.

*

Rendezett tanácsú várossá négy nagyközségünk alakult: Balassagyarmat, Hajdúhadház, Rákospalota és Erzsébetfalva, amelynek Pesterzsébet új nevét is engedélyezte a belügyminiszter.

*

Csonkamegyék közigazgatási egyesítése. A trianoni Magyarországon maradt csonkamegyékből az alábbi négy megyét alkották: 1. Győr—Moson—Pozsony megyéket; Győr székhellyel; 2. Komárom—Esztergom megyéket; Esz-

tergom székhellyel; 3. Nógrád—Hont megyéket; Balassagyarmat székhellyel; és 4. Szatmár—Bereg—Ugocsa megyéket.

Czakó István.

Újraéledő némettség a szatmári ispánságban.

A mondott területen a magyar népszámlálás 1880-ban 13.218, 1910-ben meg éppen csak 6514 németet mutatott ki. Ezzel szemben az oláh „nyelv számlálás” 35.504-et mutat ki. Különösen Nagykarolyban és környékén szaporodtak meg a svábok s magában Nagykarolyban is többségben vannak (!), mert számuk 63-ról 5932-re növekedett. Ennek „a meglepő növekedésnek nem lehet más az oka, mint a korábbi magyarosító népszámlálás megbízhatatlansága” ... így írja ezt P. L. vagyis bizonyára Paul Langhans ismert magyarfaló nagynémet, a Petermann's Mitt. 1923, 7—8. füzetében. Nem szólunk rá semmit.

B.

Halovány. (halvány) = morotva.

Lehet ugyan hogy az előbbi szó, az utóbbi szlávnak a fordítása (Zolnai: Nyelvtör 28. 366), de régi jó, kifejező és mai nap is elterjedt magyar szó. (A régiségben *Aloan*, 1253, vagy *Halovan*-nak van írva). Felesleges tehát az idegen „morotvát” használni, még akkor is, ha esetleg régebbi amannál. (Az általam ismert legrégibb adat 1266-ból) való: *Aron morvajo*, alkalmasint morotvája, egy tiszai mocsár neve). A haloványhoz hasonló képzés még a *Csepegény* (Cs.-kút Anjouk. Okt. VI. 395), *Hordovány* (Dráva-Kopács határában) *Aszalvány* (Papole, Háromszék), *Sülevény* (több helyen) s talán a *Boroan* (= burvány, halas a Vágduna mellett 1260). Ezeket *Szily* összeállításában nem találjuk (M. Nyelv XV. 94. A „mény”-csoporthoz is találtakunk egy újat, *Kelemény*, Akasztó mellett). Valószínűleg az ilyen képzésű köznevek hatása alatt keletkezett az *ilvány* is (ragadás, árvízjárta föld, alkalmasint szláv szó, M. Nyelv. X. 48). Egy-

¹ V. ö. Széchenyi: Világ (1831) 346, 368, 509, 516. — Magyar nyelv. VIII. 172; IX. 192, XI. 259; XVII. 225; XX. 26. — Gomboz-Melich: Etymol. Szótár.

két régi adat (pl. halowzel, M. Nyelv. X. 184. és aqua *Halowfokeley* Okl. Szót. 340) még azt is gyaníttatja, hogy a félig holt vizet hívták *haló*-nak. Alkalmasint innen kapta nevét a Rába melletti vas megyei *Halogy* falu (közelében „Holtrábák“ dülönév) s talán a zalai *Hóttó* is (M. Nyelv. XI. 167), nem a *Haltó* = *Holtó-ból*, hanem *Holtó-ból* lett. (V. ö. *Holutvág* és *Holtvág* stb. *Halog*, *Hologd* nevű falvak egybeült is voltak). B. Zs.

Budapest utcaenevei. Aki öt esztendőben járt Budapesten, csodálkozva látja, hogy merőben idegen nevek néznek rá a sarkokról s a házak kapujáról. Míg a külföld nagy és kis városai századok óta meghagyják, sőt megőrzik a régi neveket; melyeknek nagy művelődés- és településtörténeti jelentőségük van, addig minálunk a rendszertelen, történet- és hagyományellenes névcseréberelés és új elnevezés napirenden van. S a főváros példáját majmolva követi a vidék is. Csoda, hogy maguk a városnevek még megmaradtak s nem követték ezt a divathóbortot, mely állhatatlanságra, kapkodásra és kegyelethiányra vall.

Az utcaeneveket (beleértve a tereket is) két csoportra oszthatjuk: természetesekre és mesterségesekre.

A természetesek önmaguktól keletkeznek az utcára, térre jellemző sajátosság megjelölésével. A mesterségesek valamely hivatal sötét zugában székelő kidölgőbizottság, de még gyakrabban egyik segédhivatalnok agyában teremnek s legtöbbször semmi közük sincs az utcához. Csak ők tudják, miért viselte tavalyig fővárosunk egyik legdísztelenebb utcája a *Petőfi* nevét; miért kapta a *Kalap-utca* *Irányi* nevét, holott az éppen a szomszéd utcában lakott; mi köze van *Zrinyi Miklósnak*, *Wesselényinek*, *Eötvösnek*, *Bajzának* s *hazánk* annyi nagy emberének a róluk nevezett utcákhoz. Úgy látszik, hogy a névadó bizottság ismeretterjesztő lexikont akart csinálni a város helyneveivel, de ez egyáltalán nem sikerült.

A sokkal több történeti érzékű Pozsony azért nevezte el a szintén dísztelen *Petőfi-utcat* költőnkéről, mert nyomorogva ott lakott egy ízben; a *Rómer Flóris-utcat*, mert a nagy tudós benne született; a *Kisfaludy Károly-utcat*, mert a költő vándorlásaiban oda menekült nénjéhez. Ami a fővárosban e téren történik, az oktanak zavar, semmi egyéb.

A természetes neveket több csoportra oszthatjuk:

a) Az *irány* szerint (mely felé a város központjától számítva az utca visz. Ilyenek a *Bécsi*, *Csömöri*, *Fehérvári*, *Hatvani* (ma *Kossuth Lajos*-), *Kecskeméti*, *Kerepesi* (ma *Rákóczi*-), *Üllei*, *Váci-utcák*. Érdekes e tekintetben a *Bálvány-utca*; ez eredetileg *Göder-Gasse* volt, mert *Göd* felé vitt; egy tudakos városi irnok ezt nem értve, *Götter-Gasse*-ra „javította“, ezt aztán lefordították *Bálvány-utcára*. Nem tartoznak ide azok, melyek semminemű irányt nem jelölnek és csak a nevek hiányának köszönhetik megnevezésüket, mint: *Aradi*, *Alföldi*, *Bártfai*, *Debrői*, *Dévai*, *Gömöri-utcák* stb.

b) A *jelleg*, fekvés, használata szerint. Ilyenek: *Alagút-utca*, mert az alagút folytatása; *Erdősor*, mert valamikor a *Városliget* s a kertek határa volt; *Arok-utca*, a *Várhegy* s a *Naphegy* közti mélységben az *Ördögárok* mentében; *Bástya-utca*, a *Belváros* ma már eltűnt bástyája mentében; *Epreskert-utca* (ma *Munkácsy-utca*) a hajdani eperfatelepen vitt keresztül; *Felsőhegy-utca* önmagát magyarázza; *Fő-utca* szintén; *Hal-tér*, hol a halászok árúbódéi álltak; *Nagy-és Kishíd-utca* (ma *Deák Ferenc-és Türr István-utca*), az egykori hajóhídra vitt; *Lóvásártér*; *Lövöldetér*, az egykori polgári lövőházzal; *Sétatér*; *Stáció* (ma *Baross-utca*) a lebontott kálvária stációjáról; *Vásártér*; *Verseny-utca*, a megszűnt lóversenyterre vitt; *Városligeti Fásor* (ma *Vilma királynő-út*); *Uri-utca*, mert valamikor csak nemesi házak voltak benne (ma csak a *Várban*, előbb *Pes-*

ten a Petőfi, előbb Koronaherceg-utca is az volt).

c) *Intézetek*, hivatalok, nevezetes épületek szerint, melyek benne vannak. Akadémia-, Aréna-, (városligeti színpad, ma Budapesti Színház), Bethesda-, Dohány- (dohánygyár), Dologház-, Bank-, Egyetem-, Fortuna- (az egykori Fortuna-épület, a rajta lévő szoborról), Fővám-, Fürdő- (sarkán a mai bankpalota helyén állott a híres Diána-fürdő), Iskola-, Múzeum-, Régi posta-, Vármegye-, Városház-utca, út és tér. Ide tartoznak a templomokról, szentek szobraitól és más vallási tárgyairól elnevezett utcák: Ferenciek tere (régén Barátok tere), Hermina-út (a Hermina-kápolná-ról), Szerb-utca (a szerb templomról és telekről), Sebestyén-tér, Szent György-tér, Szent Háromság-tér, Mecset-utca, Kristóf-tér.

d) *Foglalkozás* szerint, az utcában lévő híres korcsma, cégház után. Legtöbb korcsmák és fogadók cégre után kapták: Arany Kakas-, Arany Kéz-, Bárány-, Diófar-, Dob- (eredetileg Három Dob), Hold-, Kácsa-, Korona-, Márvány- (a ma is meglévő Márvány Menyasszony korcsma), Nyúl-, Új Világ-, Zöldfa-utca. — Egyéb cégház és céger után: Bérkocsis-, Fuvaros-, Fazekas-, Kőfaragó-, Sarkantyús-, Szerescsen-utca; Kalap-utca (a mai Irányi-utca), a Váci- (régii Lipót-) utca sarkán volt üzlet után, melynek cégre vaskalap volt; Kígyó-utca és -tér, az ott volt Kígyó-patika után; Magyar-utca, az ott lakó magyar csizmadia után.

e) *Személynevek* szerint, melyeknek tulajdonosa kapcsolatban van az utcával: Boráros-tér, Boráros János városi tanácsos, kinek telkei ott voltak; ilyenek Karpenstein-utca, Örömvölgy-utca (a telektulajdonost Freudenthal-nak hítták), Tavaszmező-utca (Frühlingsfelder telkei), ezek az ipari műfordítások. Bulyovszky-utca, az Andrássy-út sarkán Bulyovszky Lilla, híres táncosnő villájáról; Wurm-utca (a Dorottya-utca sarkán álló, valamikor legnagyobb pesti ház tulajdonosa után); Mikszáth-tér (a 4. számú házban

ten a Petőfi, előbb Koronaherceg-utca nek hítták, holott a szegény költőnek se háza, se lakása nem volt rajta).

f) *Történeti emlékek* után: Harmincad-utca, ott volt valamikor a harmincad, azon a bejövő árusok vámja; Eskü-tér, ahol I. Ferenc-József 1867-ben a királyi esküt mondta; Roham- és Ostrom-utca, az 1849-i küzdelmek emléke; Lógodi-utca, az egykori Lógod falu maradványa.

g) *Alak* szerint: Oktogon-tér (nyolcszögletű), Körönd (rondeau), Lejtő-út, Koszorú-utca (félköralakú).

A mesterséges utcanevekben semmi rendszert nem lehet találni; a véletlen ötletnek, az önkénynek köszönhetik létüket. Akik az utcák elnevezésével megvannak bízva, tartásuk szem előtt, hogy a név és az utca közt legyen valami belső kapcsolat, legyen a névnek valamilyen köze a helyhez, melyhez fűzik. Helytelen eljárás minduntalan változtatni a neveket; igazán komoly ok hijján meg kell hagyni a régit, nem csupán a kényelem miatt; javasolják ezt érzelmi mozzanatok is, nemkülönben a történeti érzék fejlesztése és ápolása, melyet olyan hiába keresünk már elég régi, s mégis egyre gyerekruhában járó fővárosunkban.

Tolnai Vilmos.

Nomádok és numidák. *Cholnoky Jenő*, „Az emberföldrajz alapjai“ című munkájának 13. oldalán ezt írja: „Nomád a görög *nomasz* = pásztor szótól származik és semmi köze Numidiához, mint egyik etnografusunk írta“.

Ez az etnografus én vagyok s a hivatkozott állítás, egy „apró közlemény“ jegyzet-rovatából való (Földr. Közl. 1918, 130.), mely egész terjedelmében így hangzik: „Birkás és ökrös nomád-ság két kultúrfokozata a nomád életnek (vannak persze tisztán ökrös nomádok is, mint pl. a törökfajú jakutok, vagy pl. a keletindiai árják-előtti todák és bilek, vagy ilyen a keletafrikai barmos és kecskés népek egész roppant övezete, de ez utóbbiak újra egészen más nomád életformát képviselnek, és pedig korántsem pusztán a ló hiánya és a földműveléssel

szemben elfoglalt szerepük miatt, mint a középzásiai, tulajdonképen szótörténelmi értelemben vett nomádok, jöllehet a nomád szó az afrikai numidáktól származik).

Aki e sorokat figyelmesen olvassa el, nyomban észreveheti, hogy itt ellmondás van. Hogyan állhat meg t. i. az, hogy az ázsiai népek „szótörténelmi“ értelemben vett nomádoknak mondatnak s a nomád szó mégis a numidáktól származik? Valójában azt akarta mondani itt a „jegyzet“ miatt érthetőleg tömörségre törekvő szerző, ami az előzményekből még világosabban következik, hogy a „juhtartó és lovas“ ázsiai népek a szótörténelmi értelemben vett nomádok, míg az ókrös kecskés-afrikaik s köztük a numidák, illetőleg őseik, nem „abszolút“ nomádok, mégis a nomád szó az afrikai numidákra származott. Véletlenül azután így csúszott ki a tollából s ez lehet, ha tetszik, felületesség is, mert a korrektúrában a nyelvbortlást észre kellett volna venni. Ebbe aztán ha akarjuk, bele lehet magyarázni azt, amit Ch. szerző fejére olvasott.

De abban már nincs igaza Ch.-nak, hogy a nomád szónak semmi köze Numidiához. A dolog így van: a „nomád“ (nomász), helyesebben „nomádok“ (többszó) a grög „nomenoj“ (nomádzó) = lgettetni igéből származik. Eleinte csak a szűkebb értelemben vett Szíriai partvidék népeit nevezték így a görögök később egyéb partvidékekre s elsősorban Elő- és Közép-Ázsiára, különösen a Palmyrával kereskedelmi összeköttetésben állott Eufrátes-menti népekre is kiterjesztették — ezt akarta a „szótörténelmi“ jelző mondani. — s még később a történet folyamán velük érintkezésbe jutott Algir (Carthago) ősi lakóira is, akik eleinte nem voltak lovasok, elnevezvén őket numidáknak, vagyis nomádkodó barbároknak, országukat pedig Nomadiké-nek. Krisztus születése táján már éppen kétféle nomádot (nomádkodás fajtát) ismert a római világ (Plinius) t. i. *szkitha* és *aumida* nomádokat. Így van köze a no-

mád névnek a numidákhoz. Hogy a numidák a római történelemben később mint lovas harcosok mekkora szerepet játszottak, mindenki tudja, aki diákiskolájában járt. *Bátky Zsigmond.*

Chykuragathu (1260, patak, Komárom-Csalóköz). Ezt a nevet *Jerney Csikor + ága + tő-nak* (*Ortway: Vízrajz*), az *Okl. Szótár* kérdőjellel *Csikó + rágató-nak*, Karácsonyi (u. o. 1044) *Csikor + ága + tő-nak* mondja, melylyel szerinte a *Cykor* személynév is összevethető (Pannonh. Rendt. I., 612. old., 1186). Azt hisszük, hogy ez az olvasás a helyes. A *tu, teu = tő* nagyon gyakori, éppen itt a Csalóközben is pl. *Milértő* (Milártő), *Agtő* (ma Ágat), *Fiezdő, Tótő* stb. A szóbanforgó pataknak ma alkalmasint a *Csekerér* felel meg. Abban is igaza van Karácsonyinak, hogy a *Csikur* ez esetben személynév, mert vidékünkön egész sereg személynévből képezett pataknévvvel találkozunk — például Borsá, Korzán, Tormás, Ilmár, Burucs, Buldur, Atakur —, melyek közül több török (besenyő?) eredetű. Azt hisszük hogy a *Csikur* is török személynév. A törökben ennek semmi akadálya nincs. A szó — *čukur, čikur* — eredeti jelentése mélyedés, gödör. Kis-Ázsiában akárhány *Csukur*-ral összetett helynevet találunk (pl. Stieler-Handatlas). Dobrudzában is van egy *Csukur + ovo* nevű török falu. Ugyancsak egy másik *Tulcea* megyében (Románia) a hasonló nevű patak mellett. Egy *Csukor Constanca* megyében (u. o.) a hasonló nevű völgy két oldalán. Egy *Csukeri* mocsár *mehedinti* megyében. A török eredetű magyar *Csikur* (Cecur és Chegur? Vár. Regestr.) mellett a magyar megfelelő *gödör* is előjön személynévképen (pl. Emer. *Gewder*, terra *Gudur*, ma Gödör, *Gödörháza* stb.), sőt nem lehetetlen, hogy idevonható a vele egyjelentésű *kada* (*Munkácsi* szerint, *Ethn.* 1893, tatár szó; pl. Kada János pozsonymegyei birtokos 1329, Héderváry-Okl.-tár), sőt még talán az ugor redetű *odor* is, bár *Odor* személynéveink java-

része az *Olderich*-ből származott. (*Arukd* és *Uzd* szolgánévvel már 1198-ban találkozzunk a *Harcus* = *Arkos* nevet pedig éppen egy pozsony-csallóközi besenyő úr viselte *Teber*-vel együtt, akiről két falu is nevet kapott a lentebb említendő közelemben. Van tudjuk *Arkosháza* pusztánk is).

Ha az ugyancsak török *Dudur*, *Dudor* személynévből (Vár. Reg.-ban is) *Dudar* lett (falu Veszprém-ben), akkor feltehetjük, hogy a *Csukur*-ből is lehetett *Csukar*. Egy ilyen nevű, előkelő várjobbágy-nemes nemzetséget élt Pozsonyban s vele kapcsolatosak a következő itteni helynevek: *Csukárd*, *Csukár* (Csukar) — *abony* (vagy *Chukaraabony*, Fejér, Cod. dipl. X., I., 78.), *Csukárpaka*, *Csukaria* (Chucaria, villa filiorum *Chukar*; ez utóbbihoz *Csider* és *Csidur* ma is élő és 1211-es személynév, török szó, alkalmasint a. m. békó) és *Csukura* vagy *Csukarabánya* (v. ö. *Arkibánya*, több felé). A bánya itt vízes gödrt, vermet jelent (pl. sertésbánya, vagy Csékhút, Kab, Padrag, Szökekút és Disznóvermek-alja, 1233, Fej. X., 3., 250.). Ez a várnépek faluja a „Sárréte” szélén feküdt Szerdahely, Faludvarnok, Abony között (Fej. VIII., 4., 485.) s később talán Abonnyal olvadt össze.

Mint hogy számos példánk van arra, hogy a török szökezdő *cs*, a magyarban *s*-sé lett (pl. a besenyő *Csúr* névből a magyar *Súr*, M. Nyelv, XX., 24.) s mint hogy *Radloff* szótára szerint a köztörök *csukar*, *sukar* alakban is használatos, valószínűnek tartjuk, hogy a kun *Sukur* személynév (a kunok bírája 1380) se más, mint a török *Csukur*. (*Csukur* alakban is előfordul mint kun személynév *Grörffy J.* szerint: Hogy a Laur. *Chyokor* 1574 M. Ny. VII: 174 idevaló-e, legalább is valószínű). Ilyen helynevet *Sokord-halas* már korábban is (1075 ?) találunk Kecskemét határában, később *Csokord* néven. (Tudott dolog különben, hogy pl. Anonymus sűrűn ír *s* et *cs* helyett. A Vár. Reg.-ban előforduló *Cun-*

sudu név is a mai kun *Köncsög* felel meg, melynek a párját nyugaton a vasi Bögöte mellett is megtaláljuk *Köncsepuszta* alakjában; v. ö. különben sikari és csikari, sikoltó és csikoltó stb.). *Sokor* helység, ma csupor és csipor stb. (Nógrádban is van *Nándur*(or) közelében. Egy *Cyker*-kutat Nyitrából is említ *Ortoay* (I., 246.), de kérdés, hogy az ide tartozik-e. (V. ö. *Citor* = *Csitör*, *Ecer* = *Ecser* stb.).

Mint hogy továbbá a szóképző *k* és *g* török eredetű szavainkban, már eredetileg váltakozott (M. Nyelv III., 114.) s a török *čukur*, *čikur*, a keleti török nyelvekben *čugur*, *čigur* alakban is használatot (Le Cog, Baessler-Archiv 1910), lehetséges, hogy a nagykünsági *Csugar* (rövid *a*) patak neve is idevonható. Ilyen nevű patakot kúnokjártá területeken is találunk Besszarábiában (a Pruthba folyik).

Azt már azonban csak kettős kérdéssel merjük említeni, vajjon *Sikar* (Sikár) helyneveink ide tartoznak-e. *Pl. Sykar* (1422) a nógrád-pesti határon és *Sykar* királynői község (1279, Fej. V., 2., 518.) Komárom déli részén. Nem lehetetlen, hogy ugyanez bukkan fel jó kétszáz évvel később *Arokssikar* (Csántár). Lehet (a név írása alapján) hogy pusztá volt, melyek később összeolvadtak. Ezen a tájon volt még 1500 körül *Kerekárok* prédiom, aminek talán a mai *Kereki* pusztá felel meg, ettől nem messze volt *Mór* és *Váma* között a régi udvarnok-község *Arki*. Talán szóbajöhet e névnl a török *csikar* (pusztai tyúk vagy fogoly) török köznévi is, mert más török madárnevek módjára ebből is alakulhatott a magyarban személynév, illetőleg helynév. *Almásy* (Vándorutam stb.) említi a szirti foglyot *chukar* néven (384. old.), egy másik helyen (402. old.) a fogolyhoz hasonló pulykanagyságú *ullárt-t*. Vajjon a zalai *Ollár* község neve nem ebből származott? (V. ö. *Túzok* + *teleke*). Ugyan-

csak Zalában találjuk *Herjó* falut (ma Hergyó dülönév; ez a régiségben fürjféle madarat jelentett (v. ö. *Herjós-völgyfő, Fürjesvölgy, Für* stb.).

A *Sikáros* nevű völgyek azonban kétségtelenül a rajtuk termő *sikárfü-*től kapták nevüket, éppúgy, mint a *Gálnásvölgy* a gálnáról, vagy a *Hunyoros*-ok (Pozsony-Csallóköz, Dégh Veszprém m.) a régi magyar *hunyor* (jelentésbeli szláv megfelelője a *zászpa*) növénynévtől. Egy régi *Hunyorpatak* Csögle mellett. (Veszprém m.) is van (v. ö. *Füz-patak* stb.). B. Zs.

Séd és Sió. Többeknek feltűnt, hogy mozgóvizet jelentő egyes közneveink hazánknak csak bizonyos vidékein használatosak. Ilyen pld. a *jó*. Ezt eddig csak összetételekből ismertük, mint *Sav + jó* (= Sajó), *Berek + jó* (= Berettyó), *Mireg + jó* (= Mereggyó) stb. mignem *Melich* rábukkant egy *Jód* nevű patakra s mellette egy *Jód* nevű községre Máramarosban (*M. Nyelv* XX. k. Nem messze van tőle az Izába ömlő Sajó). Mi ezt megszerezhetjük egy másik *Jód*-dal (patak és telepnev) Maros-Torda északi részéből (Ratosnya mellett), mely jóformán szomszédjában van a dobokai *Sajó*-nak. Kétségtelen, hogy az ilyen adatokból majd igen értékes településtörténeti bizonyítékok lesznek. (Hegylát-Marác, Vas m. határában is találunk a térképen két *Sajó* hegy és pusztanevet, de ezt *Pesty* kéziratában *Sái*-nak írták be 1864-ben. Eddig nem sikerült megtudnom mi van ezzel a rejtélyes névvel. Az a véleményem, hogy alkalmasint a *Sali, Sályi* községnev rejtőzik benne, mely viszont a *Saul, Sál*, személynevet tartalmazza, pld. *Sár-vásár* = *Sál* v. *Saulvásár*. A közeli Petőmhálfalván *Pesty*-ben szereplő *Saisiduló* is ugyanezzel gyanúsítható. A *Sal* különben gyakori helynév e vidéken.)

Vannak aztán olyan víznevek, melyek országsszerte használatosak, mint

pld. a *sár*. Ezt mindenki tudja, de azt már bizonyára csak kevesen, hogy ilyen a *séd* és részben a *sió* is. (A *sár* jelentése idővel annyira elhomályosult, hogy ilyen összetételekkel is találkozunk *Sár-víz, Sárér, Sárpatak* stb.). A *séd*-ről (*sét, sét, zsid*) legtöbbször azt hiszik, hogy hazája a Bakony és környéke, ahol a sebesvízű patakokat általában így hívják, amit a nyelvészetnek az a tanítása is támogatni látszik, hogy az alkalmasint a mai magyar földön keletkezett szó, mégpedig a *siet* ige tövéből, a kicsinyítő *d* képzővel, (mert *sé* és *sét* alakjai is használatosak), tehát a. m. *siető, folyó* (Budenz). Annyi bizonyos, hogy a mai veszprémi *Séd* újabb név, mert régebben *Veszprém* vizének hívták a V. személynévről. Másfelől az is bizonyos, hogy az *Oklevélszótár* egész sereg összetételes adatot sorol fel, alkalmasint Veszprém környékéről pld. *Ana-, Tugut-, Király-, Egres-, Kút-, Feketeséd*. Ma is találunk e tájékon számos *Séd*-et, pld. Nóráp-Laknál van *Séd*, Ugodnál *Öregsed*, Vaszarnál *Süttfej* stb., de Dunántúl más vidékein is bővesen vannak ilyen helyneveink. Pld.: *Süttő* (Esztergom), *Séd, Séde* (?), *Sédsúj* (Baranya, Zala) *Kovásséd* (Baranya), *Sétvölgy* és *Sédpatak* (Tolna), *Sétvölgyi mező* (Hedrahely mellett), *Sédő, Sédő* (Tolna, Vas), *Nagyséd* (Vas, a *sé* patak feje itt is *Süttő*, amit persze az ottani mai nemzedék éppennyí féléremagyaráz, mint *Süttőn*), *Sit, Zsid, Süd, Súd* (Kiszsíd és *Öregzsíd* a Fertő d-i partján, Győr, Sopron), *Hidegséd* (Vas, Sopron) stb. Van aztán *Séddülő* Csitáron (Nyitra), *Sédsúj* Gömörben, *Nagysit* Zemplénben, *Sid* Beregben, *Sydő* az alpári Tiszán táján (Gyárfás, Jászkunok, III. 313), és *Sédvár* Bácsban. Egy kérdőjeles adat. (Okl. Sz. *Veresséd*) Szabolcsba vezet. De a kérdőjel azt hisszük még inkább elmaradhat, ha ideiglatjuk *Méhsédpatakát* Biharból (v. ö. *Méhszomogatőve*, vizenyős hely, ér *M. Ny. X. 426*), *Oszo-*

alak azt bizonyítaná, hogy a *Sió* is a *siet* igéből van képezve (talán a foly + ó *lyósédet* (aszó + jó + séd) Kolozsából, *Sóssédet* Küküllő (?) környékéről, *Mélsédet* Dobokából és *Szilády* Z.-nak azt a közlését, hogy a sebesvízü patakot Háromszékben is *séd*-nek mondják (*M. Ny.* XIV). (A dobokai *Sajó* folyó környékén ma is, a régiségben is találkozunk *séd*-ekkel, pld. Magyarós határában, említik 1345-ben a *Hidassédet* és *Határsédet*, ma *Funtina Zsi*, ugyane tájon 1228-ban *Oszojósidet* és *Berekjét*). A dömösi alapítólevélben 1138, találunk egy *Setkelu* nevű, pontosabban meg nem határozott helységet, melynek lakói nyestbőrrel adóznak. Ez talán *Sétkelő*-nek olvasható (v. ö. *Egyedkelése* = átkelője).

Minthogy a régiségben a folyóvizet vagy azt is jelentő ilyen köznevek, mint *patak*, *berek*, *erdő*, *ormán*, *okor*, (pld. *Feketeokor* Vörösberényben) személynévként is használtattak (pld. *Erdő* és *Berek*, két testvér, *Orman de Erdey*, *Vár. Reg.* stb.), nem lehetetlen, hogy a *Sid*, *Syd*, *Syda* (?), *Szid* családnévek (és helynevek) is idetartoznak. (Ezek főképpen szláv hatás alatt is állott nyelvtérületen fordulnak elő, s ezért talán az is feltehető, hogy a *Sidomir*-ből rövidültek meg.) Ha egyéb analógiák után a *Kuyssed* személynévet *Kisséd*-nek (és nem *Küsid*, *Kicsid*-nek, pld. *Nyelvtud. Közl.* 34 k. *Erdélyi* személynévei között) kellene olvasni, akkor ez a feltevés is lehetséges. (Ha ilyen helynevet találunk mint *insula Sydoud*, vel *Sydova*, v. ö. *Borsova*, *Orsova* stb. vagyis *Bors* és *Örs* stb. úré, akkor a *Sydova*-ban is gyaníthatjuk a *Syd* birtokost, kérdés csak az, vajjon ez a *Syd*, a mi *sid*-ünk e, vagy a feltételezett szláv *Zsit* + *ova* v. *Sidomir* van-e benne. *Sed* nevű szőlőmunkással a balatonmelléki Telki községben találkozunk 1211-ben, Fej. III. 1. 110, *Sedeh*, *Sedey* helynévvel pedig 1228-ban a pécs-

várad alapító-levélben, Fej. III. 2. 122., s így *Uraj*, *Halmaj*, *Novaj* stb. mintájára a *Sedey*-ben is feltételezhetvén a *Séd* birtokost, valószínű hogy a telki *Sed* is az).

A balatoni *Sió*-t mindenki ismeri, de azt már kevés geográfus tudja, hogy *sió*-nak (*sijó*, *séjő*, *siu*, *siju*, *siwó*) mondják *Sinnyi-Tájszótára* szerint Felső-somogyban (és Dunántúl más vidékén) a zsilipes, vízlevezető malomárkot (*Simonyi Zs. közlése*). Pontos helynevet a szótár nem említ. Mi erre a névre az alábbi adatokat jegyeztük ki: *Siódórok* (Felsősegesd, Somogy), *Kukinus* (Kökényes), *Siu* (Somogy, Csánki), *Karanseu* (?), (Somogy, Csánki), *Sió*, patak (Nemeskér, Sopron) *Sió* dülők (Pócsfalu, Vas), *aqua Syphere* (*Sywerj* = Sióere; u. ott *Lechehery*, Kóny vidékén Győrben 1228, Wenzel: A. U. O. I. 251) és *Syuu* (= Sió, Steph. de Syuw Vasban, 1395, Fejér, X. 8. 404). Van azután egy tízszántúli adatunk is Gyula határából: *Sió-tó* (Lipszky-mappája), később ez, a gazdálkodás útját jelezve, *Sió-rét* (*Mogyoróssy*: Gyula stb. 1857), *Sió-rét* és *Sió-halom* (*Haan*, Békés stb. I. 193, 1870), *ma Stori-pusztá* (a katonai térképen hibásan), néven szerepel. Biharban találjuk *Siád* (Siád) oláh, de eredetileg magyar nyelvtérületen fekvő falut, a *Siád* patak mellett, mely további folyásában a Dunántúlról jól ismert *Szartós* nevet veszi fel. Abból tehát, hogy egyrészt magyar nyelvtérületen fekszik, másrészt, hogy nem messze esik Gyulához, azt gondoljuk, hogy a *Siád* a *sió*-ból van képezve; vagyis feltételezünk egy *Sia* alakot is, melyben az *a*, éppen olyan igeképző, mint az *ó*. (V. ö. *irt* + *ó* = *ort* + *ó* = *Ortás* = *Ort* + *a* + *háza*, falu, vagy *csapó* = *csapa* a. m. ösvény, vagy ebbe a jelenségcsoportba tartozik *dió* és *Diás* falu, *Iklód* és *Iklad*, *Magyarórod* és *Mogyoród*, *Domboró* és *Domborád*, vagy *Pánzsó* és *Pánzsza*, vagy *Concó* és *Cinca* patakok stb. Somogy-

gölle alatt van egy *Siva* puszta. Nem lehetetlen, hogy ez *Sivó* = *Stó* puszta). Véleményünk szerint tehát a *Si* + *a* + *d* = futó vagy futár M. Ny. VII. 249. mintájára). Ez persz igazolásra vár. (*Munkácsi* szerint, *Ethn.* 1893. 181, megfelel neki a vogul-osztyák *sojim* = hegyi patak). B. Zs.

Számla-pusztá. Ezt a különös helynevet Füzesgyarmat határában találjuk

a Szikince patak mellett (Hont m.). Szerintünk a *számlani* (a föld *zámlík*, amikor szántják, engedi magát számítani = szántani v. ö. hint = hint, omt = ont stb.) igéből alkotott *ó* végű igenév s ebből alakult *a* végű főnév (l. *M. Ny.* VII. 147), mely ebben a ritka alakban maradt itt fent. Talán nem véletlen, hogy szomszédjában van *Szántó* község. B. Zs.